

N. AUKŠTUOLYTĖ

KALBOS LOGIKOS REKONSTRUKCIJA L. VITGENŠTEINO „TRAKTATE“

Beveik iki XX a. pradžios į mokslo kalbą buvo žiūrima kaip į gana išorišką pažinimo sąlygą. Nors idėja apie minties priklausomybę nuo jos kalbinės formos iškelta dar antikoje ir neužmiršta naujaisiais amžiais (F. Bekono, T. Hobso, Dž. Loko, G. Leibnico ir kt. darbai), bet kalbos pažintinis vaidmuo atrodė savaimė aiškus dalykas, nekeliąs ypatingos problemos. Nuo XX a. pradžios šis požiūris ėmė radikaliai kisti. Gnoseologijoje išryškėjo didelis susidomėjimas kalbos pažintinėmis galimybėmis.

Visų pirma tai susiję su paties mokslo — gamtotyros ir matematikos — raida, naujų pažinimo metodų ir priemonių atsiradimu, išryškėjusia mokslo teorijų formalizavimo tendencija. Išaugę matematikų reikalavimai savo teorinių principų pagrindimo griežtumui ir, lyg tyčia, vienas po kito atskleisti aibių teorijos paradoksai, kai buvo bandoma sisteminti matematiką ją aritmetizuojant (t. y. mėginant aiškinti įvairius esminius matematinius faktus apsiribojus natūriniais skaičiais) bei grindžiant aibių teorija, sukėlė vadinamąją matematikos teorinių pagrindų krizę¹. Panaši situacija susidarė ir XX a. teorinėje fizikoje, bandant esamomis klasikinės fizikos sąvokomis aprašyti mikropasaulio reiškinius. Tai sukėlė prieštaravimus pačioje teorijoje. Jų priežastys slypėjo konceptualinėje sistemoje (sąvokų turinio interpretacijose, samprotavimo būduose), dar nepritaikytoje tokių reiškinių ryšių struktūrai rekonstruoti. Šie prieštaravimai, atskleidę mokslinių faktų interpretacijos priklausomybę nuo sąvokų turinio sampratos bei pačios samprotavimų logikos, kartu parodė, jog atskirų mokslų teorinės-pažintinės problemos susijusios su kalbinėmis problemomis. Visa tai vertė rimtai susidomėti mokslo kalba, kuria išoriškai reiškiasi kiekviena mokslinė teorija, tirti jos „funkcionavimo“ mechanizmus.

Kita vertus, subjektyvios idealistinės nuostatos krizė ir kartu paplitęs antipsichologizmas bei antiintuityvizmas vertė ieškoti subjektyvių sąmonės būsenų objektyvacijos, o tai savo ruožtu irgi skatino orientuotis į kalbos tyrinėjimus, ieškoti griežtos loginės kalbos formos. Susida-

¹ Plačiau apie tai žr. *Клири С. Введение в метаматематику.* — М., 1957.

riusioje situacijoje sprendžiant mokslui iškilusius uždavinius, svarbus vaidmuo teko simbolinei, arba matematinei, logikai, kurios atsiradimas ir spartus vystymasis buvo sąlygotas poreikio sisteminti matematinės žinias, tobulinti įrodymo ir pagrindimo metodus, reikalauti maksimalaus loginio teorijos griežtumo.

Iš pat pradžių matematinėje logikoje keltos ir spręstos problemos ją susiejo su pažinimo teorija. Jau G. Leibnicas, kuris pagrįstai laikomas simbolinės logikos pirmtaku, ieškodamas bendrų mokslinio mąstymo principų, siekė sukurti universalius mokslo kalbos pagrindus. Įprastinę buitinę kalbą jis laikė netobula mokslinio mąstymo priemone, nes jos žodžiai — prasti simboliai, turintys labai neapibrėžtas reikšmes. Nuo jos G. Leibnicas skyrė filosofinę (t. y. mokslo) kalbą, kurioje paprasti ir aiškūs simboliai, panašūs į matematinius, turėtų perteikti tikslias sąvokas ir išreikšti patikimas tiesas. Jo manymu, būtina kuo kruopščiau ištirti kalbos trūkumus, nes tada „kelias į žinojimą ir galbūt į pasaulį taptų žmonėms žymiai atviresnis“². Ieškodamas priemonių žodžių netobulumui įveikti, jis orientavosi į matematikos aksiomatinį metodą ir analitiškumo principą, kartu kurdamas universalią formalią samprotavimų sistemą. Kartu su autoriaus minties raida kito ir jos schema, bet visada buvo suprantama kaip tam tikra matematinė procedūra, bendresnė už esamus matematikos metodus. Universalios kalbos pagrindas G. Leibnicui — paprastų idėjų katalogas, tam tikra žmogiškų minčių „abécélė“. Logine analize į ją gali būti išskaidomos ir vėl iš naujo gaunamos sudėtingos idėjos, turiningus samprotavimus pakeitus formalioomis operacijomis. Tokiu keliu galima rekonstruoti visą mokslo kalbą taip, kad jos tikroji loginė struktūra atsispindėtų simbolikoje.

G. Leibnicas. kūrė universalią simboliką ir operavimo ja taisykles, įrodinėdamas deduktyvias mąstymo galimybes, jo sugebėjimą tam tikrose ribose judėti pirmyn vien loginės formos dėka. Jis kartu iškėlė mąstymo proceso turinio ir jo funkcionavimo principų formalizavimo galimybių bei ribų problemą, kuri tebėra aktuali iki šiol. Jo teorija, iš esmės jau buvusi logistinė, vėliau įgavo naujas konkretesnes išraiškas Dž. Peano „Matematikos formuliare“, G. Fregės „Aritmetikos pagrinduose“, o ypač B. Raselo ir A. N. Vaithedo „Principia Mathematica“ sistemoje..

G. Fregė, kuris laikomas tikroju logicizmo pradininku, kurdamas savo aritmetikos sistemą, pabandė visą turiningą matematiką grįsti logika, ugdyti aritmetikos kalbą kaip logikos kalbą, jos sąvokas ir teoremas redukuojant į logikos sąvokas ir dėsnius³. Nuo G. Leibnico einanti proto ir fakto tiesų skyrimo tradicija bei matematikos kaip analitinių sprendinių sistemos samprata buvo šių bandymų metodologinis pagrindas. Įsigalėjo nuomonė, kad logikos sąvokos yra pakankamos visoms

² Зг. Лейбниц Г. Сочинения.— М., 1983, т. 2, с. 345.

³ Šias idėjas G. Fregė plėtoja „Aritmetikos pagrinduose“ (Fregé G. The foundations of arithmetic.— Oxford, 1950).

matematinėms sąvokoms apibrėžti ir nereikia jokių specialių sąvokų bei metodų matematinei teorijai konstruoti. Tačiau tada reikėjo pačią logiką pateikti kaip aksiomatinę-dedukcinę sistemą, nesiremiančią intuijija, t. y. teko pasinaudoti formalizacijos metodu, pateikiant loginę-matematinę kalbą kaip formalią sistemą. Ryškiausias bandymas — B. Raselo ir A. N. Vaithedo veikalas „Principia Mathematica“, kuriame plačiai realizuota logicistinė programa. Autoriai pateikė sukonstruotą aksiomatinę-dedukcinę sistemą (leidžiančią tiksliau išreikšti mintį ne tik matematikoje, bet visoje žinių sistemoje apskritai) kaip idealios kalbos modelį, vėliau tapusį atspirties tašku L. Vitgenšteino „Loginiam-filosofiniam traktatui“. Sparčiai besivystanti matematinė logika diktavo formalią logicistinę kalbos tyrinėjimų kryptį, o jos taikymo sėkmė, sprendžiant svarbius gnoseologinius, ypač matematikos pagrindimo, uždavinius, reikalavo atsakyti į metodologiškai svarbų klausimą, kokia yra pažintinė žinių sistemų formalizavimo prasmė.

Kartu paveikiami ir filosofiniai tyrimai — giliau ir aiškiau įsisąmoninamas ryšys tarp pažinimo problemų ir kalbos. Filosofiniai kalbos tyrinėjimai plito įvairiose XX a. filosofų mokyklose: neokantizmo, egzistencializmo, hermeneutikos ir kt. Tačiau loginio kalbos tyrinėjimo būtinybę į centrinę vietą filosofijoje iškėlė analitinė filosofija, padariusi kalbą pagrindiniu tyrimo objektu, ėmusi nagrinėti ją kaip tam tikrą uždarą formalią sistemą, vienintelę mokslo realybę. Pats filosofų siekimas tyrinėti kalbą — visai pagrįstas, nes joje objektyvuojama mintis, o filosofiją nuo seno domino tiek minties turinys, tiek jos struktūra, funkcionavimo principai ir formos. Simbolinės logikos principų bei metodų taikymo sėkmė, parodžiusi pažintinio turinio loginę-kalbinę determinaciją, sudarė sąlygas pačią gnoseologinę problematiką perkelti į formalių loginių tyrinėjimų sferą, iš esmės apribojant ją mokslo kalbos logine analize. Tačiau kyla klausimas, kiek toks tyrinėjimas gali atskleisti kalbos galimybes savo struktūrinėmis savybėmis išreikšti, atspindėti tikrovę, ir kokios yra tų galimybių ribos.

Daugelio tyrinėtojų nuomone, ryškiausiai ir giliausiai ryšį tarp filosofinių problemų ir kalbos įsisąmonino ir išreiškė L. Vitgenšteinas⁴, kurio ankstyvieji darbai skirti mokslo kalbos pažintinėms galimybėms aptarti. Jo išeities pozicija: tiksliai, gera kalba turi teisingai reprezentuoti pasaulį. Vadinasi, norint ją pažinti, reikia pažinti kalbą, nes jos išraiškų galimybių ribos parodo paties mokslinio pažinimo ribas. Jau „Loginio-filosofinio traktato“ pratarinėje nusakydamas savo darbo tikslą ir esmę, L. Vitgenšteinas nurodo, kad „tai, kas apskritai gali būti pasakyta, gali būti pasakyta aiškiai, o apie ką neįmanoma kalbėti, apie tai reikia patylėti“⁵.

⁴ „Suprasti ryšį tarp filosofijos ir kalbos, vadinasi, suprasti Vitgenšteiną, nesuprantant vieno, negalima suprasti kito“ (*Hartnack J. Wittgenstein and modern philosophy.*— London, 1965, p. IX).

⁵ *Витгенштейн Л. Логико-философский трактат.*— М., 1958, с. 29.

Laikydamas savo esminiu uždaviniu parodyti nepaprastai glaudų ryšį tarp tradicinių filosofinių problemų ir kalbos, kuria jos formuluojamos, logikos, L. Vitgenšteinas sukūrė koncepciją, kurioje filosofinės problemos paverčiamos kalbos problemomis. Filosofija esanti logika ir metafizika, bet pagrindas — logika. Filosofija nevaizduoja realybės, negali nei patvirtinti, nei paneigti mokslinių tyrinėjimų, nes ji tėra „mokslinių propozicijų loginės formos doktrina“⁶. Filosofinių problemų šaltinis — ne pasaulis ir mūsų santykiai su juo, o neteisinga kalbos logikos samprata. Vadinasi, visiškai pagrįstai filosofija turėtų tapti loginę kalbos analize.

Palikdamas filosofijai klasikinę mąstymo, o drauge ir pažinimo galimybių bei ribų problemą, autorius ją nukreipė į kalbos lygmenį, būtent į to, kas gali ir kas negali būti pasakyta, nustatymą, mąstymo loginės struktūros tyrinėjimą pakeisdamas kalbos loginės struktūros tyrinėjimu. Bet tam reikėjo išsiaiškinti, ar ženklinės kalbos studijavimas atitinka mąstymo proceso studijavimą. Teigiamas atsakymas ir pagrindžiamas „Traktate“. Pirmiausia tai rodoma pačia propozicijos (sakinio) sąvokos samprata. Propozicija — ne ženklinė išraiška (tam autorius vartojo propozicinio ženklo sąvoką), o loginė — semantinė kategorija, susieta su prasmės sąvoka ir suprantama kaip invariantas, kuris lieka nepakitęs, nepriklausomas nuo naudojamų jusliškai suvokiamų ženklų skirtumų. Propozicija prilyginama minčiai, kuri savo ruožtu suprantama ne psichologine sąmonės reiškiniu prasme⁷. Tai, kas mąstoma, įgyja kalbinę išraišką.

Principinė „Traktato“ tema — kalbos bei mąstymo ir tikrovės ryšio problema — keliami ir tyrinėjama, interpretuojant kalbą kaip tikrovės atvaizdą, modelį. L. Vitgenšteinas postulavo: „Sakinys — realybės atvaizdas, tikrovės, kokią mes ją mąstome, modelis“⁸. Ši pagrindinė idėja, būtina teorijos konstravimui, reikalavo išspręsti realią problemą — „rasti ryšį tarp ženklų popieriuje ir situacijų pasaulyje“. Tai ir buvo, anot paties L. Vitgenšteino, jo teorijos sunkumas. Reikėjo rasti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima spręsti apie tą ryšį bei tikrovės ir kalbos palyginimo galimybę.

⁶ Wittgenstein L. Notes on logic.— In: Notebooks 1914—1916. Oxford, 1979, p. 106.

⁷ Зр. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат, 3, 5, 4. (Nuorodose į šį L. Vitgenšteino veikalą žymėsime ne puslapius, o tezių numerius.)

⁸ Ten pat, 4.01. Įdomumo dėlei vertėtų paminėti, jog, anot paties L. Vitgenšteino pasakojimo, kalbos kaip atvaizdo idėja jam kilo pirmojo pasaulinio karo metais, beskaitant laikraštį, kuriame buvo piešinys, vaizduojąs galimus autoįvykio padarinius. Jis buvo tarsi situacijos aprašymas, nes piešinio dalių ir daiktų atitikimas pakeitė pasakojimą. Ir L. Vitgenšteinui šovė mintis, jog galima pasinaudoti šia analogija, ją apverčiant, ir sakyti, kad sakinyje atlieka piešinio vaidmenį panašaus atitikimo tarp jo dalių ir pasaulio, t. y. vaizduoja galimą realybės elementų kombinaciją, galimą situaciją. (Apie tai žr. G. H. von Wright. L. Wittgenstein: A biographical sketch.— In: The philosophical review. New York, 1955, vol. LXIV, N 4, p. 532—533.)

Apriorinė L. Vitgenšteino prielaida — kalbos ir tikrovės struktūrų, kurios jau negali būti sudarytos iš paprastesnių formų, išskyrimas⁹. Sudėtingos pažintinės struktūros gali būti išskaidomos į paprastus, analitinius komponentus. Jie yra ta riba, už kurios tolesnis skaidymas neįmanomas. B. Raselas savo pratarmėje „Traktatui“ teisingai pažymėjo, kad L. Vitgenšteinas netvirtino, jog galima faktiškai išskirti paprastas struktūras ir turėti empirinių žinių apie jas. Jis tai suprato kaip loginę būtinybę, bandant išsiaiškinti, koku būdu galima susieti kalbą ir mąstymą su realybe. Elementarių struktūrų kaip tam tikros substancijos, iš kurios susidaro visa kita, buvimas — būtinas žinojimo pagrindas. Ką laikyti šiais elementais, sprendė konvencionaliai.

L. Vitgenšteinas siekė suderinti tikrovės faktų įvairovę su griežta ir paprasta teorija. Funkcionali filosofijos, kaip analitinės veiklos, samprata sąlygojo savitą ontologijos vaidmenį jo teorinėje sistemoje. Nors „Traktatas“ pradėtas ontologinio turinio teiginiais, vis dėlto tai tebuvo daugiau dėstyto tvarkos dalykas. Tai natūralu, nes sakiniai, kalba tėra tik pasaulio dalis ir kaip tokia egzistuoja jame. Bet toks dėstymas, kaip teisingai pažymėjo vienas iš L. Vitgenšteino kūrybos tyrinėtojų — D. Pirsas, neišplaukia iš pačios teorijos plėtojimo¹⁰. Kalbos — atvaizdo idėja, būdama jo teorijos izeitis taškas, leido žiūrėti į kalbą tarsi į veidrodį, atspindintį pasaulį. L. Vitgenšteinas tikėjo, kad sakinių struktūra vaizduoja realybės struktūrą, todėl būtų netikslu kalbėti apie jo bendrą metodologinę nuostatą pabrėžti kalbos pirmumą tikrovės atžvilgiu¹¹. Taip gali pasirodyti dėl savitos filosofijos paskirties ir uždavinių sampratos¹², taipogi dėl maksimalaus kalbos vaidmens (kaip vienintelio filosofavimo instrumento ir būtinis jo sąlygos) pabrėžimo.

Tradicinių filosofinių problemų pakeitimas kalbos tyrinėjimu — L. Vitgenšteino filosofinis principas, atskleidžiantis vieną iš galimų pažinimo tyrimo būdų. Padaręs kalbą savo tyrinėjimų objektu ir iš jos faktų bandydamas rekonstruoti realybės faktus, autorius nuolat pabrėžia jos reprezentatyvumą¹³. Antra vertus, nors tikrovės ir kalbos santykis pateikiamas taip, tarsi loginė žinojimo ir kalbos struktūra išplauktų iš atominės pasaulio struktūros, vis dėlto loginė L. Vitgenšteino minties tėkmė — „ėjimas nuo kalbos prie pasaulio“. Kalbos teorija jam — tiek prielaida, tiek pačių ontologinių pažiūrų reiškimo būdas. „Grynoji“

⁹ Žr. Wittgenstein L. Notebooks, p. 60—62; Витгенштейн Л. Логико-философский трактат, 4.2211 ir kt.

¹⁰ Žr. Pears D. Wittgenstein and Austin.— In: British analytical philosophy. London—New York, 1967, p. 27.

¹¹ Žr., pvz., Заиченко Г. А. К вопросу о критике современного английского позитивизма — Харьков, 1971.

¹² „Filosofijos tikslas — loginis minčių aiškinimas. (Ji) ne teorija, o veikla <...>. Filosofijos rezultatas — ne tam tikras „filosofinių sakinių“ kiekis (tam tikra būtis teorija.— N. A.), bet sakinių išaiškinimas“ (Витгенштейн Л. Логико-философский трактат, 4.112).

¹³ Žr. ten pat, 2.15, 4.04.

ontologija nebuvo jo tikslas. L. Vitgenšteinas pasitenkino galimo, „veidrodinio“ pasaulio, kurį vaizduoja kalba, studijavimu, kurdamas tikrovės modelį, atitinkantį loginės kalbos (panašios į „Principia Mathematica“) savybes. Žinojimą aiškindamas kaip išbaigtų išraiškų sistemą (formalios loginės analizės metodas galėjo pasiūlyti tik tokį kelią), tradicinę ir svarbią gnoseologijoje žinių ir realybės santykio problemą jis nagrinėjo, lygindamas žinojimo kalbinę formą su objekto struktūra. Postuluodamas kalbos ir pasaulio struktūrinį izomorfizmą ir pasiremdamas atomistine jų sanklodos samprata, L. Vitgenšteinas loginės kalbos struktūrinę schemą tarsi „uždėjo“ ant tikrovės.

Propozicija jam yra pasaulio matas, tikrovės situacijų loginis atvaizdas, „šnekantis“ apie pasaulį. Bet kad būtų toks, jis turi būti iš esmės susijęs su realiomis situacijomis, tarp jų turi būti kažkas bendra, tapatu¹⁴. Atvaizdavimo fenomeno negalima paaiškinti vien tikrovės situacijų ir sakinių sistemos palyginimu. Reikalinga sąsaja, ir L. Vitgenšteinas ieško tų esminių kalbos savybių, įgalinančių reprezentuoti pasaulį.

Idėja apie ženklą ir žymimojo loginės formos tapatumą, loginiu požiūriu įkūnijusi formalizacijos idealą, leidusi kalbą, o per ją ir mintinį turinį susieti su atitinkamais objektais, tapo L. Vitgenšteino loginio atspindėjimo teorijos branduoliu¹⁵. Sprendžiamasis vaidmuo paliekamas logikai, kuri aiškinama kaip kažkas „parodoma“, įkūnyta kalbos simbolikoje, pačią logiką traktuojant kaip loginę kalbą. Kalbos pažintinių galimybių rekonstruojant tikrovę problemos tyrinėjimas ir iš to išplaukęs kalbos ir pasaulio loginės formos (t. y. struktūros) tapatumo pripažinimas savo ruožtu reikalavo parodyti, jog logikos kalba išreiškia ne išorines atsitiktines, o vidines, esmines realybės savybes, konstruoja pasaulį „loginiais statybiniais karkasais“, atskleisdama tikrovės loginius bruožus. „Traktate“ siekiama, atsiribojus nuo atsitiktinių kalbos savybių, išskverbti į sakinių esmę, kurią, anot L. Vitgenšteino, sudaro jų bendra forma, išreiškiama loginėmis konstantomis. „Pateikti sakinio esmę <...> vadinasi, pateikti pasaulio esmę“¹⁶. Tokį požiūrį sąlygojo pozicija, kad žmogus negali išeiti už kalbos ribų, neturi privilegijuotos padėties, leidžiančios suprasti kalbos „išorę“, neutraliai apžvelgti kalbą ir realybę. Bet kuri kita išeitis atrodė neįmanoma ne dėl praktinių sunkumų, bet todėl, kad ji būtų loginis absurdas.

Sakinio esmės statusą suteikus logini formai, kuri yra tiek būtina pačių sakinių savybė, tiek bendras kalbos ir tikrovės bruožas, sąlygojantis kalbinio vaizdavimo galimybę, ji tampa kalbą ir pasaulį jungiančia grandimi. Kalba, vaizduodama realybę, „šneka“ apie ją. Bet forma, kuria ji tai daro, negali būti išreikšta sakiniiais, nes ji savaime yra juose. Vadinasi, ji tegali būti „parodoma“¹⁷. Atskyrus tai, ką kalba „rodo“,

¹⁴ Žr. ten pat, 4.03.

¹⁵ Apie ženklą ir žymimojo loginės formos tapatumo būtinumą L. Vitgenšteinas kalbėjo jau pačiose pirmose savo pastabose (Žr. *Wittgenstein L. Notebooks*, p. 3—4).

¹⁶ *Витгенштейн Л. Логико-философский трактат*, 5.4711.

¹⁷ Žr. ten pat, 4.12, 4.121.

nuo to, kas ja pasakoma, autoriaus dėmesys sutelkiamas ne į faktinį, turiningą žinojimą, o į formalią to žinojimo schemą — simbolius ir operavimo jais taisykles. Tai, kas racionalistinėje tradicijoje egzistavo kaip „proto tiesos“, „galimų pasaulių tiesos“, čia perkeliama į kalbines konstrukcijas, „nešnekancias“ apie pasaulį, t. y. neturinčias jokios turiningos informacijos, bet parodančias mokslinių žinių buvimo galimybes. Jos tampa tarsi galimų pasaulio būvių schema. Taigi nieko nuostabaus, kad tikroju savo uždaviniu L. Vitgenšteinas paskelbė išaiškinti propozicijos prigimtį, t. y. atskleisti, anot jo, visų faktų (pasaulio), kurių atvaizdas ji yra, prigimtį jų esmės, o ne egzistavimo atžvilgiu¹⁸.

Propozicijų prigimtis atsiskleidžia logikoje, o logika jau duota kalboje. Taip yra todėl, kad „atvaizduoti kalba tai, kas „prieštarautų logikai“, neįmanoma taip pat, kaip negalima geometrijoje jos koordinatėmis atvaizduoti figūrą, prieštaraujančią erdvės dėsniams, arba duoti neegzistuojančio taško koordinatas“¹⁹. Pratęsiant šią analogiją, galima pasakyti, kad kiekviena propozicija L. Vitgenšteinui — lyg taškas ar figūra loginėje koordinacių sistemoje, nes kalba išreiškiama tik tai, kas yra logiškai galima. Kas glūdi už logiškai galimo sferos, tas negali būti pasakyta.

Logika — apriorinė pažinimo sąlyga L. Vitgenšteino sistemoje. Pažinimo galimybių klausimą nukreipęs į kalbos lygmenį, uždaro jį logikos rėmuose: „negalima mąstyti nieko, kas būtų nelogiška“, todėl negalima ir pasakyti to, kas būtų nelogiška, nes „negalima pasakyti to, ko negalima mąstyti“²⁰. Tarsi nejučiomis kalba pakeičia logiką, o kadangi ši apima tik tai, kas esminga, vadinasi, konstruojant kalbą, konstruojama logika, ir loginė kalbos struktūra atsiskleidžia būtina dėsningą pasaulio struktūrą.

Naudingo, produktyvaus formalizmo ieškojimai matematikoje ir simbolinės logikos metodai iškėlė klausimą: ar negalima aprašyti visą pasaulį apibendrintais sakiniais (kokie yra, pavyzdžiui, loginiai sakiniai), t. y. nederinant vardų su atitinkamais objektais. Teigiamai atsakęs į šį klausimą²¹, L. Vitgenšteinas aptarė loginius sakinius, kurie nėra informatyvūs, „nieko nešneka“, bet tai nereiškia, kad jie — nonsensas. Jie lyg amžinos tiesos, invariantiškos galimam faktiniam turiniui, o drauge ir situacijoms realiame pasaulyje²². Dėl savo formalaus pobūdžio nebūdami konkrečių tikrovės situacijų vaizdai, neturi referentų, bet nėra beprasmiškie²³. Loginiai sakiniai, būdami „tušti savo turiniu“, yra schema, gryna forma, parodanti būdą, kuriuo simboliai gali ar negali jungtis

¹⁸ Žr. *Wittgenstein L. Notebooks*, p. 39.

¹⁹ *Витгенштейн Л. Логико-философский трактат*, 3.032.

²⁰ Ten pat, 3.03, 5.61.

²¹ Žr. ten pat, 5.526; *Wittgenstein L. Notebooks*, p. 14.

²² „Aš, pavyzdžiui, nieko nežinau apie orą, jei aš žinau, kad lyja arba nelyja“
p. v. p. (*Витгенштейн Л. Логико-философский трактат*, 4.461).

²³ Žr. ten pat, 4.461—4.466. Šiame kontekste svarbus prasmės ir reikšmės sąvokų turinio atskyrimas, pradėtas G. Fregės darbuose.

sakinyje, ir tuo atskleidžianti loginę kalbos prigimtį. Išreikšdami formalias logines kalbos savybes, jie yra lyg riba, skirianti prasmingas išraiškas nuo beprasmių. Tuo tarpu prasmingos kalbos (tokia turėtų būti mokslo kalba) riboms, kartu ir mokslinio pažinimo galimybėms aptarti skirta L. Vitgenšteino koncepcija.

Pasmės kategorija — ne nauja filosofijoje, bet „Traktate“ jai skirtas ypatingas vaidmuo. Autorių domino ne konkrečios prasmės, ne semantinė prasmės kategorija, bet loginės taisyklės, pagal kurias reikėtų konstruoti prasmingas propozicijas. Tai ypač svarbu siekiant išgryninti mokslo kalbą, apsaugoti ją nuo beprasmių išraiškų, kurios nereikalingos moksle ir turėtų būti atmetos. „Traktatas“ — bene ryškiausias bandymas intuityvią prasmės sampratą pakeisti loginėmis charakteristikomis, kuriant logicistinę kalbos schemą. Prasmingumas, susietas su logiškumu, tapo būtina pažinimo sąlyga. Prasmingas sakinytis turėtų atitikti logikos dėsnius. Prasmė — būtina pradinė sakinio loginė savybė, neatskiriama nuo jo, esminis simbolio bruožas. Anot L. Vitgenšteino, „negalima pakeisti simbolio esmę, nepakeitus jo prasmės“²⁴. Kažką teigti apie pasaulį galima tik būnant jo vaizdu. „Sakinys kažką sako“ (yra prasmingas) — reiškia, kad jis susijęs su realybe, kad ir kokia ji būtų, t. y. vaizduoja bet kokius galimus pasaulio būvius. Beprasmis sakinytis nieko nevaizduoja, nežymi jokių objektų. Skirtingi tų pačių realybės faktų žymėjimo būdai (o tai yra logikos sritis) skirtingai juos vaizduoja, duoda skirtingas prasmes. Pavyzdžiui, $p \vee q$ ir $p \cdot q$ turės skirtingą santykį su realybe ir skirtingas prasmes. Logicistinė kalbos samprata sąlygojo autorius dėmesį prasmės, o ne reikšmės problemai. Anot jo, norint parodyti ženklą ir žymimojo santykį jų atitikimo aspektu — teisingumo reikšmes, pirmiausia reikia parodyti to santykio galimybes — prasmingumą.

Prasme L. Vitgenšteinas aiškino pačią atvaizdavimo ar simbolizavimo galimybę. Kadangi sakinio prasmė slypi jo elementų vidiniuose ryšiuose, t. y. sakinio loginėje struktūroje, svarbu analize pasiekti galutinį šių elementų ryšį, kuris jau negali būti suardytas, nesuardžius pačios propozicinės formos. Kitaip tariant, reikia pasiekti paprasčiausias struktūras. Sakinio prasmės sušiejimas su ženklina išraiška loginės formos pagalba ir jo prilyginimas aprašymui, bet ne įvardijimui (kaip darė Raselas), rodo, koks be galo svarbus vaidmuo skiriamas simbolizavimo būdai. Autorius tiesiog nurodo, kad kalba, aprašydama tikrovę, turi ją apibūdinti taip, kad užtektų pasakyti „taip“ arba „ne“, jas sugretinus²⁵. Mokslo kalba, vaizduodama realybę, turėtų atskleisti jos loginius ryšius pačiu savo simbolių pobūdžiu, o logine struktūra rodyti

²⁴ Ten pat, 4.465. Savo pastabose („Notebooks“ stadijoje) L. Vitgenšteinas kalba ne apie simbolį, o apie ženklą (žr. *Wittgenstein L. Notebooks*, p. 51). „Traktate“ simbolis ir ženklas aiškiai atskiriami, ir būtent prasmė ženklą paverčia simboliu, propozicinį ženklą — sakiniu (žr. *Витгенштейн Л. Логико-философский трактат*, 3.326, 5.4733).

²⁵ Žr. ten pat, 4.023.

prasmingumą. Įprastinės kalbos simbolizmas netobula sintakse bei išraiškos priemonėmis dažnai užgožia ir paslepia loginę formą. Todėl neišvengiama nesusipratimų, formuojasi pseudopropozicijos ir t. t. Tokių simbolizmą būtina pakeisti tokiu, kuris duotų aiškų loginės struktūros vaizdą ir kuriuo savo ruožtu būtų neįmanoma užrašyti pseudosakinį²⁶. Teisinga simbolika panaikintų pačią beprasmių sakinių problemą. Tam reikalinga tinkama sintaksė, nes įprastinė gramatika ne visada užkerta kelią beprasmių sakinių konstrukcijai. Siekiant teisingo pasaulio reprezentavimo moksle, L. Vitgenšteino manymu, turėtų būti kuriamą loginė sintaksė, kurioje ženklo reikšmė neturėtų vaidinti jokio vaidmens. Ji grindžiama žmogaus sugebėjimu konstruoti simbolius, kuriais išreiškiama tam tikra prasmė, nekreipiant dėmesio į tai, ką žymi kiekvienas žodis. Geriausiu pavyzdžiu čia, pasak L. Vitgenšteino, galėtų būti matematika, kur operuojama skaičių simboliais, nežinant, ką jie žymi ir ar apskritai kažką žymi²⁷.

Loginių sakinių teisingumas atskleidžiamas išimtinai iš jų formos analizės, nes loginėje simbolikoje apnuoginama ir specialiai fiksuojama loginė struktūra, kuri čia yra tolygi kalbinei formai. Vadinasi, mokslo kalba turėtų siekti logiškai tobulo kalbos struktūros, kurios pavyzdžiu autorius ėmė „Principia Mathematica“ dirbtinę kalbą, tiesa, nelaikydama ją esant be priekaištų. Tačiau būtų neteisinga teigti, kad L. Vitgenšteino tikslas buvo sukurti idealią kalbą. Aptardamas vieningos tikslaus simbolizmo sistemos konstravimo galimybes, jis nagrinėjo būtinas mokslo kalbos sąlygas. Tirdamas bendras logines kalbos savybes, mėgino kurti universalios kalbinės simbolikos esminių savybių filosofinę teoriją, bet ne pačią kalbą. Formalizacijos laimėjimų paskatintas, sutelkė dėmesį į formą ir taisykles, tačiau formaliai loginį žinojimo modeliavimą siejo su tam tikra teorine-pažintine problematika, o loginio aparato panaudojimą — su gnoseologine koncepcija, išvengdamas grynai formalistinio tyrinėjimo.

Idėja, kad mokslo kalbą reikia pajungti griežtiems logikos reikalavimams, visai pagrįsta. Tačiau L. Vitgenšteinas mokslinio pažinimo galimybių problemą išspraudžia į loginių kalbos funkcionavimo sąlygų rėmus. Priėmęs logicizmo programą, jis atlieka tarsi loginių kalbos apvalymą, ieškodamas adekvačių ryšių tarp „minties objektų“ bei jų kalbinės išraiškos ir realybės elementų. Remdamasis kalbos, kaip atvaizdo, idėja ir diskretiškumo principu, kaip būtinomis apriorinėmis teorijos konstravimo sąlygomis, jis postuluoja, bet neįrodo kalbos ir pasaulio struktūrinio izomorfizmo. Jis ir negalėjo to padaryti, lygindamas „išbaigtas“ išraiškas su „gatavu“ tikrovės turiniu, suteikdamas kalbai atspindėjimo funkciją ir metafizine šios funkcijos, kaip veidrodinio akto, samprata grįsdamas žinojimo ir pasaulio loginės struktūros tapatumą.

²⁶ Žr. Wittgenstein L. Some Remarks on Logical Form.— In: Proceedings of Aristotelian Society. Supplementary volume IX, 1929, p. 163.

²⁷ Žr. Wittgenstein L. Notebooks, p. 100.

Atsisakęs kalbos turinio ir funkcijų analizės, į centrinę vietą autorius iškėlė formalius jos aspektus, drauge žinojimą aiškindamas kaip užbaigtą procesą (nes tik baigtinė žinių sistema gali būti formalizuota ir pateikta aksiomatine-dedukcine sistema). Formalios žinojimo schemas vaidmenį pažinime L. Vitgenšteinas mėgino pagrįsti, rodydamas universalios ir tobulos kalbinės sistemos (panašios į Leibnico „Characteristica Universalis“) galimybes. Elementarūs „atominiai“ sakiniai, atspindintys realybės faktus (jų tyrimas — konkrečių mokslų uždavinys, ir L. Vitgenšteinui jie terūpėjo kaip prasmingos kalbos pagrindas) — mokslinio žinojimo „abėcėlė“. Pripažinus jos buvimą, suprantamas natūralus autoriaus noras tirti kalbos, vadinasi, ir mokslinio žinojimo galimybes, kurios priklausytų nuo galimų tų elementų kombinacijų. Šis toks priėjimas reikalavo savitos tyrimo priemonės. Ja tapo logika. Konstruojant kalbines sistemas pagal logikos dėsnius, sudėtiniai sakiniai gaunami kaip paprastų sakinių loginės funkcijos, o apie jų atitikimą realybei (teisingumo reikšmes) sprendžiama vien iš loginės sintaksės taisyklių. Autoriaus dėmesys „Traktate“ skirtas mokslo kalbos formalių kriterijų ieškojimui, analizės taisyklių tikslinimui, rekonstruojant pačią kalbos logiką. Tačiau akcentuojant ir absoliutinant instrumentinį kalbos, kaip žymėjimo ir išreiškimo priemonės, vaidmenį, tarsi pamirštas faktas, kad mokslo kalba — turininga kalba.

Struktūrinio determinuotumo idėją pavertus besąlygišku mokslišku principu, mokslo kalbos pažintinių galimybių problematika apribojama jos struktūrinio tyrimo galimybėmis, gnoseologinis tyrinėjimas — formaliu loginiu. Vėlesniuose savo darbuose fundamentaliai tyrinédamas pasirinktą problematiką, L. Vitgenšteinas pats atsisakė formalaus loginio kalbos tyrinėjimo būdo. Loginį kalbos modeliavimą, unifikuojantį pačią kalbą, jis pakeitė kalbos funkcionavimo įvairovės tyrinėjimu, bandydamas rekonstruoti įvairiarūšės kalbos logiką. Tuo tarpu „Traktate“ vieningos simbolizmo sistemos ieškojimas baigėsi mėginimu visą žinojimo įvairovę įsprausti į unikalią, riboto pritaikomumo loginę schemą, galų gale ją suabsoliutinant.

Tai sakydami, aišku, neneigiame kalbos pažintinių galimybių tyrimo tikslingumo ir teisėtumo. Svarbu kitkas: L. Vitgenšteinas susiaurino šią problemą, aptardamas ją tik mokslo kalbos, kaip prasmingos kalbos, struktūrinių galimybių ribose. Toks kelias negalėjo būti perspektyvus problemos sprendimo būdas metodologine prasme, bet jis sąlygojo produktyvius loginius kalbos tyrinėjimus (R. Karnapo ir kt. darbai).

Kalbinė sistema be jos ryšių su kintančiais praktinės veiklos uždaviniais iš esmės nėra žinojimas. Begalinio savo kokybine įvairove pasaulio begalinis pažinimo procesas negali būti paašškintas faktų aprašymu, apimančiu tik struktūrinius — statinius jų ryšius, nes jie yra atitraukti nuo realaus pasaulio vidinių santykių ir dėsningumų.